

DOI 10.51558/2490-3647.2024.9.1.119

UDK 821.163.4(497.6).09 Musabegović J.

Primljeno: 16. 02. 2024.

Stručni rad
Professional paper

Safet Sarić

ČULNOST I DUHOVNOST U ROMANU SKRETNICE JASMINE MUSABEGOVIĆ

U eseju se prati protagonistički lik Fatime (Fate) u romanu *Skretnice* na fonu modernih kritičkih polazišta koja svekoliku romanesknu prozu suštinski poistovjećuju s određenim dijalogizmom. U ulozi majke i supruge komunikacijski položaj glavne junakinje usmjerava idejni obrazac romana od vanjskog ka unutaršnjem dijalogu sa samom sobom. Fatima, ogrnuta plaštom apsolutnog subjekta, u sveopćem haosu rata i egzistencijalnom paradoksu nadilazi ulogu žrtve i pasivnog svjedoka pogroma te putem duhovnog iscjeljenja (duhovnom snagom i čestim bremenitošću) postaje akter borbe. U spoznajnoj strukturi romana autorica svojoj životno oplemenjenoj vedeti udahnuje spoznaju kako je ljudskoj sudbini gotovo uvijek podložna diskurzivna moć intuicije. A ta je nesumnjiva snaga odabranom čovjeku data kao sredstvo i rijetka mogućnost da se nađe haos.

Ključne riječi: Jasmina Musabegović; *Skretnice*; autorska pozicija; ženski rukopis; egzistencijalni paradoks; čulnost; duhovnost

Savremena književna nauka neborivo barata pitanjem iskona u tkivu književnoga djela, napose proznog. Međutim, pošto je riječ o artistički opredmećenom i osupnutom iskonu, onda, prema tim (i našim) saznanjima, bivamo zapljusnuti i iracionalnom spoznajom o tzv. životnom svjetonazoru za kojim utaman vapi ne samo književna i umjetnička tlapnja, uopće – već i sveopća ljudska svijest o životu kao takvom.

Sljedujući jednu od ključnih teorijskih misli Wilhelma Dilteya da je gotovo uvijek prisutna izvjesna „jednostranost“ u artističkoj viziji izraza života kao senzacije svi-

jesti/podsvijesti a koja milenijima već ne zastarijeva, moramo se ograničiti i na misao kako je taj svjetonazor, bez izrazitih ambicija, autentičan učinak duhovnog sadržaja. Kako drukčije i shvatiti (prihvatiti) pretpostavku da je stvaralac neminovno osuđen na „izolaciju“ tretmanskih cjelina. Ta svojevrsna aporema, logička neutemeljenost, otvara polje svezremenske sumnje, problematične životne supstancije koja se često snalazi u povijesno ustanovljenim spoznajama prava na svetu „cijelu istinu“, kakva god da je – a nije, naravno, nikome naklonjena. Onaj koji artistsičkim poimanjem istražuje život na egzemplaru primjernog (i primjerenog) platoa, biva, svakako, izložen zahtjevu dokazivanja, pa i objašnjavanja. Ta nezahvalna uloga stvaraoca, posebno književnoga, jeste cijena kojom on plaća apsolutni doticaj sa životom, ma kako to i koliko bilo shvatljivo.

Pa ipak, osmjelimo se ustvrditi kako je književnost, kao umjetnost jezikom, uglavnom podvedena pod karakter socijalne psihologije kako pojedinca – tako i građanstva. Difuzija širenja i grananja, permanentnog odbijanja tzv. svjetlosti od hrapave strane života nije, dakako, isključiva privilegija stvaralačkog čina jer bismo, da je tako, stvaralaštvo (književno, nesporno) ograničili na mističnu škrinju dovoljnu za vanjski pogled. Sadržaj bi bio ne samo degradirajući nego bi ozbiljno narušio i autorovu poziciju u pregnuću da se, koliko-toliko, upusti u polja duhovne čulnosti.

Roman *Skretnice* (1991) Jasmine Musabegović gotovo u cijelosti dotiče baš te pretpostavke u viziji sadržajne duhovnosti i čulnosti koje pripadaju glavnoj protagonistici Fatimi (Fati). Ako se, kako u eseju-predgovoru naglašava Hanifa Kapidžić-Osmanagić (1991), složimo s mišljenjem da je riječ o „modernom realističkom romanu“, onda valja posebno istaknuti kako je riječ i o „ženskom rukopisu“ iz već davne 1986. godine, dakle jednim od prvih romana toga profila u bosanskohercegovačkoj književnosti. Mi ćemo se, načas, zadržati na fenomenu te čulnosti i duhovnosti jer nam se čini kako su te dvije romaneskne potke ujedno i neodvojive sastavnice u sadržajno-fabularnom soku *Skretnica*.

Iz „ontologijske perspektive“, odnosno konstitutivnog miljea bitka, krećemo se u relacijama stvaralačke fikcije tzv. ženskog pitanja, tj. njene (ženine) tlapnje nad vjekovnim dilemama odgojenim na razmeđu čulnosti i žudnje, s jedne, i duhovnosti, s druge strane. Put je to uglavnom iz imaginarnog polja permanentnog spektakla koji se uporno odvija pred nemoćnom individuom, pred iskonski usamljenim spektatorom koji se, milenijski uporno, nalazi i snalazi u poziciji autsajdera osuđenog na čin osmatranja i bijednu poziciju očevica.

Znajući da je „uklapanje“ jedno od osnovnih sredstava romaneskno-narativne sučeljenosti autora sa širokom, gotovo beskrajnom, lepezom likova u srazu sa čulnom

i nedohvatnom stranom tajnovitog i nesaznatog, napokon i neobjašnjivog svijeta, zainteresirani subjekt se, bez predaha, sučeljava sa spoznajom kako je riječ o polifonizmu odabranih sekvenci iz materičnog pulziranja svakodnevlja. Tako nas moderna kritika upozorava kako bi trebalo svekoliku romanesknu prozu suštinski poistovjetiti s određenim dijalogizmom, bilo da je riječ o unutarnjem ili, pak, vanjskom paradoksu koji se otkriva kao napor autora da očituje tzv. stvarnost protežirajući vlastitu fikcionalnost putem jezika, forme i samog čina pisanja. Dakle, riječ je o ulozi egzistencijalne krinke kojom književni umjetnik pokušava uspostaviti kakvu-takvu relaciju između tlapnje i stvarnosti.

Čini se da u književnoj „skretnici“ Jasmine Musabegović upravo otkrivamo autorizirano poigravanje s vlastitim pogledom na relativnu putanju koja nudi fikcionalnu stranu doživljaja tzv. svijeta i u njemu života. Spektakularni napor autorice romana na svakom dograđajnom stupnju narativne građe potvrđuje osnovnu ideju. Izvrnuti svijet u doživljajnoj retorti glavne junakinje simbolički i dijabolički bezbožno obznanjuje tu posuvraćenu rukavicu egzistencijalnog ufanja nad svakodnevnom spoznajom. Fatima seizmografski precizno reagira na životna upozorenja svakodnevlja. Roman *Skretnice* i u tome pogledu možemo detektirati preko dvije djelatne opreke: one koja dolazi nenajavljena, raskolnički raspoložena, i one koja se prelama (i slama) u nastojanju da se shvati (i prihvati) nezaobilazna nevolja samorefleksije. I jedna i druga opreka u mučnom zagrljaju teže svojoj afirmativnosti: Fatima je životni dokaz toga sraza koji se u naoko površnoj detekciji kako-tako objedinjuje u represivni sistem egzistencijalne borbe kao imanentne istinitosti življenja.

Fascinantan je taj protagonistički lik u romanu *Skretnice*, posmatrajući ga posebno i kao nezaobilaznu deiksu u segmentu iskaza i prostorno-vremenskog koordiniranog sistema općeg viđenja. Fata je ogrnuta plaštom apsolutnog subjekta na vjetrometini svakodnevlja, te u tome pogledu predstavlja i tipološku ličnost. Komunikacijska uloga majke i supruge otvara Musabegovićevoj heroini polje razbremenjenog kretanja u njenoj životnoj ambijentalnosti, te se tako u idejnom obrascu romana dolazi do logičke i gotovo sigurne pozicije dijaloga sa samom sobom. Nema gotovo stranice te proze kojom se egzistencijalna referencijalnost u komunikacijskom položaju subjekta ne afirmira funkcionalnošću referentkinje, kako u emotivnoj – tako i čulno-duhovnoj funkciji ideje. Nužni koraci glavne junakinje pozicionirani su svojevrsnom borbom s bizarnim svakodnevijem, ali i nesumnjivim sučeljavanjem s egzistencijalnim mlinom koji melje bez izbora i privilegija. Fata je u djelu apsolut prikazan u položaju mentalne ne/ravnoteže, a u kojoj se istinitost kosi s mogućnošću vjerovatnosti.

Sudbinski ubačena na vjetrometinu bosanskih „skretnica“, a prema dubljoj spoznaji života s kojim se žilavo suočava, Fatima ne odstupi ne samo od toga neiskustvenog položaja već se u potpunosti, bez ikakve sumnje, dijalektički hvata u sraz s njime. Bračno vezana sa željezničarskim uposlenikom, ona odbacuje poziciju životnog outsajdera u neravnopravnom položaju koji se obično zove sudbinskim. Relativno se brzo svikava na taj i takav život i s mentalitetom i tradicijom južnjakinje dovodi se postupno u položaj egzistencijalnog favorita u višestrukoj dužnosti majke i poziciji supruge, ali ni jednog trenutka ne zapostavljajući svijest o fatumu u sebi, ne odričući se, također, ni jednog trenutka, i svijesti o stamenoj ljepoti koja joj pripada, pa i zabrađenog erotizma koji se u višoj razini njene podsvijesti interpolira u rukavce odanosti porodičnim represalijama kao činovima sudbinskog karaktera. Fata se u životnoj vježbaonici stavlja u privilegirani položaj žene koja u toj „teškoj školi“ spoznaje univerzalnu istinu o čovjeku koji nikada nije pošteđen od nevolje. U tome pogledu, ona egzistencijalnu pronicljivost bez predaha stavlja u pogon neodložive borbe sa silama koje nastoje stvoriti procjep u njenoj psihološkoj signalizaciji upozorenja na sistem čovjeku nesklonih situacija koje se ne daju izbjeći, ali kojima se mora oduprijeti.

Pred čitaocem romana *Skretnice*, iz stranice u stranicu, nadograđuje se opis svakodnevlja koji postupno prerasta u konjunkturu proistekle iz fatalnog predodređenja, tj. designacije mentalnog obilježja protagonistice koje i nas stavlja u poziciju svjedoka životne ambijentalnosti kojom se ipak oboružava aura zapretane čulnosti, bez obzira na svijest o njoj samoj. Iz te i takve čulnosti razvija se pred nama duhovnost jednog razboritog mentaliteta žene (koja to nikad ne prestaje biti), bez obzira na svojevrsni koloplet događaja koji je ne štede. Stamenost njene sudbinske vezanosti za život u srazu je silnica koje bespoštedno, poput žrvnja, melju bez prestanka. Ali, baš u tome i počiva autorska ideja u pokušaju višeg osmišljaja jedne ipak nesvakidašnje prirode čije spoznajne percepcije prihvatamo kao da je o nama samima riječ. Zapravo, to postaje i sasvim logično, imajući u vidu postupnost izvjesne metamorfoze izazvane egzistencijalnim paradoksom.

Životni fatalizam intimnih skretnica prelama se u glavnoj junakinji romana ne samo bez predaha već se iskustveno-doživljajno polje opskurnih saznanja interpolira kroz dubinu smisla otvorene borbe bez primisli na bilo kakav eventualni gubitak. Fascinantna je Fatimina uloga majke koja joj nudi netaknutu i razboritu subjektivnost, a koja je, u isto vrijeme, i odano štiti. Fata se tako pred čitaocem romana postupno razvija u protagonisticu privilegiranu da nam pošalje jedinstvenu poruku iz neposrednog života koji se snalazi između ideologijski pragmatičnih obilježja iskustvenog i siline do kraja neizrecivog. Ta se egzistencijalna zakonomjernost, kao neizbježni

fatum, žilavo odupire u voljnom nastojanju glavne protagonistice da, kako-tako, dokuči značenje tzv. objektivne istine. Ali ta je sudbinska borba, naravno, osuđena na bespoštedno rivalstvo u poljima svakodnevne praktičnosti jednog od mogućih odbrambenih sredstava.

Fatima je promptno spremna na svaki iznenađujući trenutak koji atakira na egzistencijalnu slobodu života u porodičnom miljeu, sa svim zadaćama koje joj se dijalektički nalažu kao svijest o odanosti majke i dužnosti supruge. Tako je autorica svojoj vedeti, nespornoj životnoj divi, dala značenje koje bi stvaralac morao osmisлити u prednjem planu svoje kreacije. Životne propozicije kojima je stamena Fata podložna ne odlažu čin borbe s nabujalim nedaćama što ih nameće sveopći kaos rata. Nastojeći i u tim nevoljama ostati uspravna, ona se promovira kao istinska heroina spremna na borbu do kraja. Prkoseći tim nevoljama, izabire put koji vodi do duhovnog iscjeljenja, pa je autorica u tome pogledu očito situira i kao živog svjedoka pogroma. Dajući joj donekle nezavisnu (i nezavidnu) ulogu u idejnom fokusu romana, njena Fatima se preobražava iz pozicije svjedoka u poziciju aktera.

Suočena sa zlom, Fata ne priznaje rezignaciju budući da je kreativno predodređena da se represivnom životu suprotstavlja upravo golim životom. Ne imajući, u krajnjem slučaju, šta izgubiti, ona se brani jedinim suvislim oružjem u fatalnoj ambijentalnosti i duhovnom prostoru svojevršne ignorancije nametnutog. Ta, čini se, jedna od rijetkih oportuniteti živog bića da se uhvati u koštac sa zlom, Fatu afirmira kao aktera s pravodobnom snagom angažiranom na fazi prilagodbe nastalim prilikama, linijom simbolički opredmećenog otpora egzistencijalnoj nemani koja bez predaha radi čovjeku o glavi. Dajući joj tu snagu, autorica svoju junakinju izbavlja iz opskurne situacije haosa. Naoružavši je strpljivošću i univerzalnom vjerom u život kao neponovljivošću fenomena prkosa i trajanja bez zadržke, ona tu ženu nagrađuje aurom simboličkog daha kojim se, bez dileme, uspostavlja snaga ohole gesture kao stava prema čemeru koji neumorno osupnjuje. Bez znakova umora, u pogonskom fenomenu intimne gravitacije, temeljnog svojstva egzistencijalnog paradoksa okrenutog protiv duhovne garniture kojoj se ne da zaživjeti, na pijedestalu vjere u razlog, Fatima njeguje gotovo prkosnu čulnost koje se ni na momenat ne odriče i koje je nesumnjivo svjesna, pa se čini da joj ta voljna snaga pomaže u samoizolaciji od sila zla. Otkrivena u duhovnoj ambijentalnosti etičkog postuliranja života, Fatima se iskonskom snagom, a nevoljom napadnutog čovjeka, stavlja u poziciju subjekta koji se nema namjeru predati. Naprotiv, taj se duhovno oplemenjeni lik bez zadržke predaje borbi koja joj čuva dostojanstvo, čvrsto vjerujući kako to nije uzalud.

U slici ratnog vihora Jasmina Musabegović živo i uvjerljivo na fabularnoj sceni animira senzaciju ljudskog etičkog posrnuća stavljajući ga na položaj egzistencijalnih „skretnica“ montiranih ne samo u simboličkom značenju. Skretnice obitavaju u karakteru nijansi nespokoja neizrecivog i neshvatljivog. Fatima rat proživljava i silom prilika prihvata snagom već spomenutog paradoksa kad samu sebe promovira iz pozicije žrtve apsurdna u apsurdnog junaka. Suprotstavljajući se nadošlom čemeru, ona bira humanu stranu etičkog djelokruga. U beskrajno mnogo izvanjskih, ali i naturalnih slika ratnog bezumlja, Fata se duhovno opredjeljuje za predstavništvo čovječnosti i dobrote. Sva u grču zatečene pošasti, ta se žena snagom buntovnog racija upušta u neravnopravnu borbu, svjesna grube nakane zla i minorne snage ljudskog bića. Spoznaja višeg značenjskog reda je, na neki način, oslobađa pozicije žrtve stavljajući je, autorskom idejom, u polifonijsku ambijentalnost višestrukih značenja.

I pored svih razornih nevolja s kojim se uglavom nenadano i bez prestanka susreće svako živo biće osuđeno na život i trajanje, Fatima je zapljusnuta i obasjana baš vidljivom životnom srećom kao prkosnim apostrofom kojim, čini se, uspješno markira i negira zlo. Duhovna stamenost te žene gotovo bez prestanka stražari i nadzire opaku silu okrenutu kako protiv nje tako i svih drugih, odnosno svega onoga što se žudi kao sreća, harmonija, spokoj i mir.

Nesumnjive su stvaralačke nakane autorice *Skretnica* da djelatnu snagu svoje heroine nagradi položajem životne izabranice. Raspoložuci tom elementarnom snagom, Fata se spremno suočava s plimom naoko neuništivih talasa koji nemilice prijete i gutaju. Ona se od pošasti brani ne samo duhovnom snagom koja joj je voljom sudbine dodijeljena, nego i čestom bremenitošću kojom možda i podsvjesno prkosi alama što neumorno prijete i nasreću na nenačeti, zdravi racij. Ali, ipak, ne smećemo s uma kako je autorica romana svoju junakinju izbacila iz sladunjave i nerealne egzistencijalne ambijentalnosti prikazujući je, realativno počesto, posebno u trenucima nepoželjne joj osame, kao krhko i ne tako sigurno biće. Dodirujući relativnost univerzalne zakonitosti trajanja i opstanka, Jasmina Musabegović barata faktima realnog poimanja suštine čovjekovog bitka i bitisanja. Ni njena Fata nije pošteđena te tvrde i osorne realnosti. Živeći na željezničkim stanicama i njihovim skretnicama, ona se davno navikla na vreli sjaj šina koje, i simbolički gledano, upućuju pogled i misao prema eteričnim predjelima Božijom voljom stvorenih beskrajnih prostora i izazovnih daljina. A čemu bi drugom i služile te egzistencijalne skretnice već subjektivnim predasima na ne/suđenim stanicama vjere u taj i takav život, ma kako se on ipak živio!?

Nepoznati život nije samo perceptivna nevolja junakinje *Skretnica*, nego se nesumnjivost toga usudnog fenomena svakad i svakome oholo nadvija nad zabunama

ljudskim i pred sudbinskim tlopanjama trajanja i u trajanju. Fatima i njena sudbina u tome izazovnom položaju razastiru moć duhovne intoksikacije, neku vrstu elementarne dekodirajuće intonacije kao simboličke smjernice koja ukazuje na put i upozorava na moć sudbinskog skretanja. Instinkt je glavna mentalna poluga koja Fatu afirmira na zlehudom putu nedoumica, sumnji, resignacija i ne malih poraza. Ali se ta njena mentalna stamenost baš i potvrđuje na taj način. Suočivši se s nezaobilaznim nevoljama, ta žena, iz dana u dan, ne odolijeva potrebi da se suprotstavi. Gard, tako potreban u ljudskom trajanju, porađa suštinu čovjekova četiri suđena zida osame s kojom sudbinski živi. Neminovni i izazovni *intra muros* (skroviti i tajni život) osupnjuje i heroinu *Skretnica*, pomaže joj u čestim snovidenjima, u osami i zbunjujućoj poziciji nesigurnosti, intimne ranjivosti, napose šuhve. To je, prije svega, čulna kontracepcija koja je donekle štiti od oholosti životnih senzacija. Imanentne značajke romana razgolićuju goropadne pojave s kojim se Fata hvata u koštac bez kompleksa dvoumice ili pogubne sumnje. Ta snaga njenog mentalnog zdravlja obezbjeđuje joj gotovo fascinantnu odstupnicu od napada svakovrsne nevolje.

Idejno i ideološki rastvoren položaj glavne junakinje *Skretnica* osmišljava čulnost višeg reda u razornom poretku svih mogućih nevolja koje uporno i beskrupulozno djeluju jer im je to i osnovna značenjska djelatnost. Snagom prokazanog zla, Fata opravdava smisao oružja kojim se amortizira njegovo opako djelovanje. Iz te duhovne ambijentalnosti, a u ključnoj utakmici života bez nužnih predrasuda, ustrajno prkosi izvjesnosti izglednog poraza. Nadilazeći poziciju žrtve, ta se žena u svim nevoljnim okolnostima dovija snagom nenačetog racija u spoznaji da je to ključni momenat u borbi protiv aždaha zla. To je, nesumnjivo, animirana duhovna kategorija višeg značenja.

Fatin se doživljajni svijet odupire izvjesnosti fatalnog i ponižavajućeg. U prirodno obremenjenoj slici etičke katastrofe, ona se užasu viđenog i doživljenog intuitivno suprotstavlja kao egzistencijalnoj praznini koja prijeti biću od krvi i mesa. U spoznajnoj strukturi romana, autorica svojoj životno oplemenjenoj vedeti udahnjuje čulnu spoznaju kako je ljudskoj sudbini gotovo uvijek podložna diskurzivna moć intuicije. A ta je nesumnjiva snaga odabranom čovjeku data kao sredstvo i rijetka mogućnost da se kaos prenebrege.

Naturalistička slika krvoprolića, klanja i smaknuća nedužnih, prelama se kroz prizmu Fatimine duhovne percepcije prihvatanja besmisla rata samo kao prolazne kategorije u djelatnosti beščašća. Vjerujući u trijumfalnu snagu dobra i plemenitosti nad oholim džahilukom, nad neuništivim porivima pogani u ljudskom srcu, ta je žena emotivno-čulno i duhovno eksponirana u empirički prihvaćeni svijet spoznaje. A ta joj je spoznaja novostečena snaga koja izrazitom čulnošću prema senzacijama haosa

biva nagrađena ratobornošću primjerenom samo odanim predstavnicima ljudskog dobra i duha u njemu. Gledajući razjapljena preklana grla nedužnika usmjerena posljednjim krikom prema nebeskom beskraju, ona se duhovno izbavlja na taj način što nepoređak prihvata kao prolaznu stanicu do koje je čovjeka dovela jedna zlokobna tračnica, postavljena kao opomena čovjeku „da ne ide malen ispod zvijezda“. Fata, s puno subjektivnog naboja u svojim opservacijama, čini se, ispravno zaključuje da je zemlja bogata i plodna i u ratu.

S izrazitim osjećajem i potrebom izvornog materinstva, Fatima svakim novim djetetom kao da čini odstupnicu od egzistencijalne nevolje. Rađajući, ona zida bedeme pred kućom kojoj ne želi rasap ni propast. Zapravo, rađajući – ona uspostavlja nove i jedinstvene skretnice prema životu u sebi i nad sobom, životu u koji nikad ne sumnja, a prihvata ga onakvim kakav u suštini i jeste: nepredvidljiv, represivan, strahotan pred strepnjom neizvjesnosti, ali čijim se zakonitostima, bez ostatka, čovjekova volja povinjava. U tome znakovitom materinstvu, bezuslovno i permanentno, Fatima se potvrđuje kao nadošla snaga neophodna za etiku života u porodici i porodice u životu. Pronalazi nezavisno mjesto u svome srcu i duši kako dobičini Neziru, svome bračnom suđeniku, tako i dalekoj i dragoj familiji od koje se nikad duhovno ni iskreno emotivno nije odvojila. Posebno je njen odnos prema ocu u dosluhu s potrebom izrazite privrženosti kćeri-potomkinje. Simbolika neposlanog pisma namijenjenog ocu animira sadržajno-fabularnu liniju romana i kao vid polemičkog odnosa prema nepredvidivom svijetu u njoj i van nje. Taj unutarnji monolog prerasta podsvjesnu potrebu za raspravom sa žestokim tokovima svakodnevlja. On je ujedno i Fatimina duhovna potreba da stane ispred sebe i svoga poslanja na ovaj svijet.

Ne osjećajući dužnost, ona neumorno i hrabro razobličuje košmar u sebi na taj način što se obraća dobroj strani života, a ne tražeći milostinje. To bi se, dakako, kosilo s njenom duhovnom stamenošću, a misao o duhovnoj nedodirljivosti i neranjivosti bila bi ne samo naivna već i posredno izvještačena. Naprotiv, bolne su spoznaje kako se životni sekret nerijetko manifestira poput razmetljivo živog amalgama sudbinskih mijena života, onog i onakvog života koji se koči pred čovjekom kao mitološka aspida uvijek spremna na skok.

Slike rata i ratnih pošasti u romanu *Skretnice* zaslužuju posebnu pažnju. Ni stamena Fata nije u tome pogledu nedodirljiva, budući da je njena egzistencijalna sociologija izvedena s pozornice straha i svekolike neizvjesnosti. Tako se ta neprijatna spoznaja u njenoj psihi razlama fatalnom rečenicom da je i „nebo spram ljudi skrojeno“. Na taj način i na dijalektičkoj sceni životnih rituala, a Fatima gradi duhovnu odstupnicu kojom se relativno efikasno štiti.

Druga po važnosti duhovna dimenzija Fatine ličnosti izrasta iz kulta hljeba. Simbolikom ovjenčani nimet pred čitaocem se razrasta u eliksir opstanka. Neodoljivim mirisom i slatkom koricom svoga nasušnog hljeba na nepcu, ta žena hrani mnoga i gladna i željna usta. Dijeleći komade toga svoga hljeba, ona ujedno hrani i svoju nepripitomljenu, iskonsku glad, potrebu da s tom koricom na nepcu posisa i sve sokove ljudske potrebe da se živi i preživi, da se zlo prenebregne a glava spasi. Fatimin mirisni hljeb u romanu nema samo simboličku već i egzistencijalnu ulogu. Ona svojim hljebom nemilice hrani usta koja zijevaju spram života, a za sami život.

Čulnost te životne favoritkinje kao nabujala rijeka južnog zavičaja pulsira obnovljivom snagom životnog vitaliteta, snagom potrebe za osjetilnom stranom življenja. Sva u stanju razdraganosti, Fatima udiše mirise (*Kako zemlja miriše! Kako samo miriše. Miriše na hranu, na sunce, na vodu, na zemlju, na so...*) kojima nadgrađuje instrumentarij životnog počela, višu dimenziju života bez ostatka. Uvjeren da su ti čulni gejziri voda spasa i voda opstanka, ona se, bez imalo sumnje, stapa s mišlju kako je i zemlja tijelo koje se hrani mirisima, naročito poslije plahe kiše jer tada zemlja sve mirise pusti odjednom.

Stavivši se u službu života i trajanja, protagonistica romana *Skretnice* svjesno izabire stranu kojoj bez ostatka pripada. Bременita neizvještačenim osjećanjima, obogaćena zdravom čulnošću i duhovnošću stamene ličnosti, Fatima pred nama trijumfira kao heroina razuđenog sistema koji se, prosto, zove – život.

IZVOR I LITERATURA

1. Musabegović, Jasmina (1991), *Skretnice*, Svjetlost, Sarajevo
2. Kapidžić-Osmanagić, Hanifa (1991), "Romansijer i esejist Jasmina Musabegović", u: Musabegović, Jasmina, *Skretnice*, Svjetlost, Sarajevo, 5-25.

SENSUALITY AND SPIRITUALITY IN THE NOVEL *CROSSROADS* JASMINE MUSABEGOVIĆ

Summary:

This essay follows Fatima (Fata), the protagonist of the novel *Crossroads* within the context of contemporary criticism, which essentially identifies all types of novelistic prose with a certain note of dialogism. In the role of mother and wife, the main character's communicative position directs the idea pattern of the novel from the external to the internal dialogue with herself. Fatima, wrapped in the mantle of an absolute subject, in the general chaos of war and existential paradox, transcends the role of victim and passive witness of the pogrom and through spiritual healing becomes an actor in the struggle. In the cognitive structure of the novel, the author breathes into her protagonist the knowledge that human destiny is almost always subject to the discursive power of intuition. And this undoubted power is given to people as a means and a rare possibility to overcome chaos.

Keywords: Jasmina Musabegović; *Skretnice/Crossroads*; author's position; feminine discourse; existential paradox; sensuality; spirituality

Adresa autora
Author's address

Safet Sarić
samostalni istraživač, Mostar
safetsaric19@gmail.com